

KULTŪROS POKYČIAI 1972 METAIS

ARŪNAS STREIKUS. SOVIETINĖS LIETUVOS KULTŪROS POKYČIAI 1972 METAIS

Didžiausią iššūkį socialistinio realizmo kanonams metė 1972 m. „Nemuno“ 2-ajame numeryje išspausdintas literatūros kritiko Vytauto Kubilio straipsnis „Talento mįslės“, kuriame autorius išdrįso suabejoti tuometine rašytojų hierarchija: „Kokia būtų įdomi ir netikėta dabartinės literatūros panorama, sudaryta ne pagal nusistovėjusią nomenklatūrą, o pagal talentų kalibrus! Kai kurie „vedantieji rašytojai“, be abejonės, atsidurtų kukliame petite, o bevardžiai („ir kiti“) galbūt užimtų paradinį plotą“. Šis straipsnis išprovokavo labai audringą partijos funkcionierių reakciją. Ją svarstant Rašytojų sąjungos valdybos prezidiumo posėdyje, LKP CK Kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas įvertino tai kaip apgalvotą sensaciją, aiškų politinį aktą ir reikalavo griežtai pasmerkti straipsnio autorių. Šios kultūrinio gyvenimo laisvės apraiškos irgi didino visuomenėje įtampą, kurios iškrova tapo 1972-ųjų įvykiai Kaune, privertę režimą ryžtingomis priemonėmis sugriežtinti viešojo gyvenimo ideologinę kontrolę.

[...]

Po R. Kalantos susideginimo Kaune vykę neramumai viešai buvo aiškinami kaip chuliganų provokacija, tačiau neoficialiai aiškindamasi šių įvykių priežastis LKP vadovybė manė, kad viena iš jų buvo ir nepakankama kultūrinio gyvenimo kontrolė. [...] Apie literatūros ir meno padėtį daug kalbėta 1972 m. liepos 3 d. vykusiame LKP CK plename. LKP CK ideologijos sekretorius A. Barkauskas priekaištavo rašytojams dėl jų kūryboje vyraujančio pesimizmo, absurdiškų ir beprasmių situacijų kūrimo. Tokiomis savybėmis, anot jo, labiausiai išsiskyrė 1972 m. „Pergalės“ 4-ajame numeryje išspausdinta J. Mikelinsko apysaka „Laukinė obelis“, Juozo Apučio novelių rinkinys „Horizonte bėga šernai“. Esminių trūkumų A. Barkauskas įžvelgė ir leidyklų darbe. [...]

Nuo žodžių greit pereita prie konkrečių veiksmų. LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėju vietoj dažnai sergančio Prano Mišučio buvo paskirtas dogmatiškų pažiūrų Juozas Kuolelis, pakeisti iki tol liberaliausių kultūrinių publicistinių žurnalų „Kultūros barai“ ir „Nemunas“, taip pat savaitraščio „Literatūra ir menas“ vyriausieji redaktoriai. Tačiau daugiausia permainų įvyko knygų leidybos srityje. 1972 m. buvo atleistas nuo 1953 m. „Vagos“ leidyklai vadovavęs Jonas Čekys, o kiek vėliau – ir Spaudos komiteto pirmininkas Feliksas Bieliauskas. 1973 m. iš „Vagos“ numatytų išleisti leidinių plano buvo išbrauktos J. Mikelinsko „Laukinė obelis“, R. Lankausko „Atšvaitai jūros veidrodyje“, A. Pociaus „Ištirpę migloje“, Antano Miškinio dienoraštis ir kitos knygos. [...] Siekiant sugrąžinti į „tikrąjį“ kelią dailininkus, numatyta atitinkamų organizacinių priemonių imtis Valstybiniame dailės institute, „Minties“ leidykloje pakeistas už atvirukų ir plakatų leidybą atsakingas dailininkas, sudaryta speciali atvirukų ir plakatų redakcija, jų leidybą ėmėsi griežčiau kontroliuoti LSSR spaudos komitetas.

Budrumą akivaizdžiai padidino KGB ir Glavlitas. 1972 m. KGB pasirūpino, kad nebūtų išspausdinta „iš nacionalistinių pozicijų“ parašyta Antano Tylos istorinė monografija „Garšvių švietėjai“ ir J. Apučio romanas „Skruzdėlynas Prūsijoje“. Sovietų saugumas aktyviai domėjosi ir Kauno dramos teatro vyriausiojo režisieriaus Jono Jurašo darbais. LSSR KGB pirmininko Juozo Petkevičiaus nuomone, jis sąmoningai ir sistemingai stengėsi daryti politiškai žalingą įtaką, pasirinkdamas tokias pjeses, kuriose „vaizduojamos tamsiosios tarybinės tikrovės pusės, taip pat stengėsi akcentuoti tas spektaklių vietas, kuriose kalbama apie negatyvius ideologinio ir politinio pobūdžio reiškinius“. 1972 m. rudenį J. Jurašas buvo priverstas palikti Kauno dramos teatrą. Prižiūrėjęs inteligentiją LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1-asis poskyris, siekdamas išplėsti savo galimybes, vien 1972 m. užverbavo 20 agentų.

VYTAUTAS KUBILIUS. „TALENTO MĮSLĖS“. IŠTRAUKA

Tad kodėl kritika, ieškodama kūrinyje idėjinio grynumo ar formalinio eksperimento, niekad nepasigenda talento? Mat, nepatogu. Kaip rašytojas, „sielų inžinierius“, bus be talento?.. Mat, negražu. Kaip drėbsi į akis garbingam kelių tomų autoriui, kad jo parakas seniai iššaudytas?.. Todėl kad išleido savo „žalios jaunystės metuos“ nors menkiausią knygelytę, tas bus spausdinamas iki grabo lentos, nes rašytojovimas, matyt, panašus į hašišą – paragavai, ir jau nebeatsitrauksi. Kokia būtų įdomi ir netikėta dabartinės literatūros panorama, sudaryta ne pagal nusistovėjusią nomenklatūrą, o pagal talentų kalibrus! Kai kurie „vedantieji rašytojai“, be abejonės, atsidurtų kukliame petite, o bevardžiai („ir kiti“), gal būt, užimtų paradinį plotą. Tokie smagūs perrikiavimai vis dėlto mažai ką tepakeistų mūsų literatūrinio gyvenimo mechanizme. Talento niekas nebelaiko „dievo burna“, iš kurios sklinda „šventa tiesa“. Mažai kas betiki, kad per talentą ištrykšta pati gyvenimo esmė, kurios neįmanoma koreguoti. Šiandieniniame pasaulyje literatūrinio gyvenimo mechanizmas yra tvirtai reguliuojamas, ir talentas gauna balsą, pakludamas vienokiam ar kitokiam reglamentui. Talento savarankiškumas – išblukusi romantikų iliuzija – kartais nebesiderina ir prie industriųjų šiuolaikinio meno gamybos būdų (televizija, kinas, estrada), kur literatas tėra žodinės medžiagos tiekėjas – juodadarbis.

Ir vis dėlto menas nekeičia savo prigimties. Jei reglamentacijos procese užgęsta kūrinyje talento kibirkštis, jos neatstos jokia erudicija, moralė ar kruvinas darbas. Pačios gražiausios idėjos tįso kaip išdvėsusios žuvys, o sektini heroizmo ir dorovingumo pavyzdžiai subyra į kelio gruzdą, kurio jau niekas nepastebi. Vėjais nueina valstybės investicijos, nedavę jokio efekto, nes tvirtai tebegalioja O. Balzako sentencija: „Visas darbas pasaulyje neatstos nė grūdelio talento“.

Kubilius V. „Talento mįslės“, in: *Nemunas*, nr. 2 (59), 1972, p. 17.

VYTAUTAS KUBILIUS. DIENORAŠČIO IŠTRAUKA PO STRAIPSNIO „TALENTO MĮSLĖS“ PUBLIKAVIMO

1972 III 21

Taigi, prasideda kampanija. Vakar part. susirinkime A. Jonynas talžė. Aš pataikiau ateitį į pertrauką. Tiems, kurie niekad nebuvo lupti, tai gražus reginys. Daugiau nieko. Taip ir yra: vienam mala dantis, o kiti tyli. Kitaip ir negali būti.

Dabar reikia laukti tik komplikacijų. Kiek tai pasieks spaudą, Institutą? Ar nueis reliacija į Atest. komisiją?

Bet, aišku, kad kritiko karjera jau baigta. Mažiausiai dviems metams išfokuojamas. Ir apskritai grįžimo negali būti tol, kol neprasidės naujas politinis kursas į demokratizaciją. O kadangi Jonynas išreiškia aiškų dabarties kursą – suimti į tvirtas rankas liter. gyvenimą, niekam neleisti šakotis, tai jis gaus oficialių palaikymą.

Žinoma, visa tai laikinas žaidimas. Bet šitaip praeina ir gyvenimas. Šitaip išsenka nervų energija. Šitaip viskas susimala. Bet aišku, kad ką nors mėginti kapitališkai dirbti dabart. literatūroje – neįmanoma.

Lieka ryšiai. Lieka kokia nors monografijėlė, kurios taip pat niekas neleis. Negaliu ryžtis Borutai. Labai jau to paties tipo kaip ir Jan[onis], Sal[omėja]: visi tie kovingieji poetai. Norėtuši giluminio, kokio nors metafizinio poeto. Bet ar visi užimti, ar visi užrašyti.

Taip neturiu kur užsikabinti. Nors aišku, kad reikia eiti į kokią nors neutralesnę temą ir siauresnę sritį, kad šitas akmenų mėtymas pasibaigė ir daugiau neatsikartos.

Na, bet padaryta. Vieną kartą priminta – kad galėtų daryti kiaulystes, bet jos nebus pamirštos.

22 III

V. Žilinskaitė pasakoja dar iš susirinkimo. 6 oratoriai užsipuolė. Viskas prasidėjo nuo to, kad skaitė „Nemuną“ pats Sniečk[us] ir trinktelėjo kumščiu. Jonynas kalbėjo Sluckio žodžiais, ir tas sėdėjo kaip pagrind. herojus, kaip nepaliečiamas dievukas. Na, ir talentas – šitiek valdyti, šitaip sugebėti...

Bet tai, aišku, dulkės. O iš esmės tai laikas rieda per tave. Laikas mala ir drasko. Jis ir atleidžia tave nuo balansavimo. Pagaliau jis palieka tau - mokslą, kuriam tu neturi pašaukimo ir noro.

Įdomu, kad aš kaip klounas čia išeinu, palinksmiu, visi pasižiūri, pasigėri, pasistebi, ir kiekvienas grįžta prie savo darbų, bijodamas įkišti pirštus tarp durų. Šitai aš ir išreiškiau straipsnyje. Šitai ir norėjau pasakyti. Gerai ar blogai tai padaryta. Bet pataikyta! Ir nesigailiu.

Tik ką toliau daryti – neaišku.

[...]

27 III

Jautiesi, kaip padaręs kažkokį nusikaltimą. Ypač stiprus spaudimas. Tam ir ruošiami tokie pogromai, kad žmogus būtų sutriuškintas, sumaltas, kad jis jau neatsikeltų ir nebedrįstų to paties pakartoti. Gali tik įsivaizduoti Pasternako ir Solženicyno padėtį.

Dar įdomu, kad niekas neatėjo, nieks iš tų, apie kurių vienintelę išrautą egzistenciją aš kalbėjau ir gyniau. Niekas iš tų, kuriuos aš pats gyniau ar bent visada užjaučiau.

Paliktas esi vienas kaip kuolas visam siautėjimui. Nuo tavęs staiga atšlyja visi kaip nuo maru apsikrėtusio. Tu daraisi pavojingas prisiliesti, kalbėti, bendrauti.

Ar verta aukotis, lipti ant minos ir šokti herojiškai ant ambrazūros vardan šitokios publikos? Aišku, ne. Tu eini pagal savo logiką, tu darai, kas tau buvo iš vidaus užprogramuota, kas, matyt, buvo neišvengiama. Šitą daužomo talento padėtį aš turėjau išsakyti ir išsakiau. Na, užtat ir staugimas. Bet tavo likimas į šitą investuotas, ir nežinia, kuo viskas baigsis.

Kubilius V. *Dienoraščiai, 1945–1977*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 378–381.